

# *1930-luvun työssäkäyvä nainen – kolmen naisen kertomukset opiskelusta ja työelämästä*

## **Johdanto**

1900-luvun alkupuolella elettiin murrosvaihetta naisten työssäkäynnin suhteen. Vielä 1800-luvun lopulla oli palkkatyö kodin ulkopuolella ollut vähäistä, mutta vuosisadan vaihteen tienoilla tilanne alkoi muuttua. Työvoiman tarve maataloilla väheni ja kaupunkeihin perustetut suuret tehtaot tarjosivat työpaikkoja niin paljon, että niiden täyttämiseksi tarvittiin myös naisia. 1910-luvulta lähtien aina talvisodan alkuun saakka muissa kuin maataloustöissä työskentelevästä väestöstä naisia oli noin 40 %. (Lähteenmäki 1995, 25–29.) Huolimatta siitä, että yhä useammille naisille avautui kaivattu mahdollisuus – tai taloudellinen pakko – käydä töissä kodin ulkopuolella, ei naisten työelämäkokemuksia 1900-luvun alkupuoliskolta ole vielä tutkittu kovin paljon. Keskiluokkaisten virkanaisten työelämäkokemuksista 1800-luvun lopun Suomessa on kirjoittanut esimerkiksi Anne Ollila (1998), ja Maria Lähteenmäki (1995) on syventynyt työläisnaisten elämään 1910–1930-luvuilla. Mervi Kaarnisen (1995) teos paneutuu naisten opiskeluun 1920-luvulla mutta sivuaa myös naisten sijoittumista työelämään.

Tässä tutkimuksessa keskityn kolmen 1920-luvulla opiskelleen ja 1930-luvulla työelämään siirtyneen keskiluokkaisten naisen omakoh-taisiin kokemuksiin. Muuttuvassa maailmassa he olivat monien opiskelua ja työelämää koskevien valintojen äärellä. Olen kiinnostunut naisten koulutusala- ja työpaikkavalinnoista ja vaikuttimista niiden taustalla. Missä määrin naisten elämää ohjasivat he itse, missä määrin sosiaalinen ympäristö ja yhteiskunnan rakenteet? Tutkin naisten ko-

---

kemuksia muistitiedon näkökulmasta pohtien, mitä ja miten he kertovat opiskeluistaan ja työuristaan.

Muistitietotutkimuksessa kiinnostus kohdistuu ihmisten muistoihin, jotka valaisevat menneen arkielämän eri osa-alueita ja usein myös yhdistävät henkilökohtaiset kokemukset yhteiskunnallisiin ilmiöihin ja tapahtumiin. Lähtökohta on pitää muistitietoa muistelijan tulkintana tai tulkintaprosessina, jolloin tutkijan tehtävä on selvittää, millaisia merkityksiä menneisyyden asioille ja tapahtumille annetaan ja miten niitä muistellaan ja tulkitaan. Päämääränä on tutkimuksen kohteena olevien ihmisten oman historian tavoittaminen ja näkyväksi tekeminen. (ks. esim. Ukkonen 2000, 14–15, 91–94; Korkiakangas 2005, 131–132; Fingerroos & Haanpää 2006, 31–32.)

Tutkimusaineistoni koostuu kolmesta ruotsinkielisestä haastattelusta, joissa 1900-luvun alussa syntyneet naiset muistelevat elämäänsä ja sen vaiheita. Haastattelut on tehnyt Maria Schulman vuonna 1990, ja ne on arkistoitu Svenska Litteratursällskapetin Folkkultursarkivetiin kokoelmaksi nimeltä Kvinnor i yrkeslivet under 1930-talet. Haastatellut naiset ovat varatuomari Olga Bremer (s. 1909 Helsingissä), päiväkodinjohtaja Laine Sjöblom (s. 1906 Helsingissä) ja opettajana sekä museointendenttinä toiminut Else Strömsnäs (s. 1910 Pietarsaareissa). Bremer ja Strömsnäs suorittivat ylioppilastutkinnon 1920-luvulla ja jatkoivat sen jälkeen opintojaan Helsingissä: Bremer yliopistossa ja Strömsnäs kauppakorkeakoulussa. Sjöblom puolestaan valmistui keskikoulusta ja siirtyi sen jälkeen opiskelemaan lastentarhanopettajaseminaariin Helsingissä. Opiskelujen loputtua Bremer jäi asumaan Helsinkiin, kun taas Sjöblom ja Strömsnäs muuttivat Pohjanmaalle.

Pääpaino haastatteluissa on opiskelu- ja työelämäkokemuksilla, joihin olenkin tutkimuksessani keskittynyt. Analysoin myös naisten perhe-elämää koskevia muistoja. Perhe-elämällä tarkoitan naisten omia puolisoita ja lapsia enkä niinkään heidän lapsuuden perheitään, sillä niistä puhutaan haastatteluissa varsin vähän. Haastatteluista ei esimerkiksi selviä, mihin yhteiskuntaluokkaan naiset lapsuudessaan kuuluivat tai millainen perhetausta heillä oli. Tutkimukseni ulkopuolelle jäivät ne puheenaiheet, jotka eivät sopineet opiskelun, työn tai

perhe-elämän kategorioihin. Tällaisia olivat esimerkiksi järjestötoiminta, kuvaukset varhaisen lapsuuden leikeistä ja tuttavien elämäntapa- vaiheiden muistelu.

### ***Mihin kouluun, mihin ammattiin – naisten ammatinvalinta ja opiskelukokemukset***

1900-luvun alussa syntyneen lapsen koulutie alkoi tavallisesti kansakoulusta tai maaseudulla vielä tuolloin yleisestä kiertokoulusta. Asuinpaikalla ja yhteiskuntaluokalla oli ratkaiseva vaikutus lasten koulunkäyntiin: harvaanasutulla maaseudulla pitkät välimatkat ja työvoiman tarve kotitiloilla rajoittivat lasten oppimahdollisuuksia, kun taas kaupungeissa kouluja oli enemmän ja asenteet koulunkäyntiä kohtaan myönteisempiä. Jo ennen oppivelvollisuuden voimaantuloa vuonna 1921 lähes kaikki kaupunkilaislapset kävivätkin kansakoulua ainakin muutaman vuoden. (Kiuasmaa 1982, 243; Tuomaala 2011, 95–96.) Aineistoni naiset eivät haastatteluissa käsittele kouluvuosien- sa alkutaivalta juuri lainkaan. Oppikoulua kävivät heistä kaikki, mutta muistelupuhe keskittyy oppikoulun jälkeisiin opiskelukokemuksiin. Haastatteluista ei selviä, millaista keskustelua naisten kotona käytiin esimerkiksi siitä, laitettaisiinko lapset oppikouluun vai ei. Suorittamansa ylioppilastutkinnon Else Strömsnäs ja Olga Bremer mainitsevat vain ohimennen.

Oppikoulun aloitti 1920-luvun alkupuolella alle 10 prosenttia ikä- luokasta (Tilastokeskus 2007), ja ylioppilaslakin sai vuosittain hieman yli 1000 opiskelijaa. Vuosikymmenen loppua kohti määrä alkoi hipoa jo kahtatuhatta opiskelijaa eli noin neljää prosenttia koko ikäluokasta. Heistä naisia oli yli 40 prosenttia. Tavanomaista kuitenkin oli, että naiset eivät ylioppilastutkinnon jälkeen aloittaneet yliopisto-opintoja, sillä jo ylioppilaslakin saaminen oli tärkeä tavoite. Opintojen aloittamatta jättämiseen saattoivat johtaa myös taloudelliset syyt. (Kaarninen 1995, 218; Kaarninen & Kaarninen 2002, 185–189.) Strömsnäsille ja Bremerille pelkkä ylioppilastutkinto ei kuitenkaan riittänyt, vaan opintojen jatkamista pidettiin itsestäänselvyytenä jopa siinä määrin, että korkeakouluopintoihin lähdettiin silloinkin, kun ne eivät oike-

astaa olisi kiinnostaneet. Strömsnäs opiskeli kauppakorkeakoulussa Helsingissä, koska hänen perheensä lähetti hänet sinne hänen omista toiveistaan huolimatta.

ES: Jag studerade i Handelshögskolan. Jag skickades dit av min pappa och min moster. - - Jag hade inte något intresse av affärer och inte av pengar och har inte fått det efter den skolan heller. Men där var roligt och det var ju ändå en start. - -

MS: Det var då inte på ditt eget initiativ som du for dit?

ES: Nej, nej.

Sukulaisten toiveilla, esimerkeillä ja kannustuksella tai sen puutteella on perinteisesti ollut keskeinen merkitys monen nuoren ammatinvalinnassa (ks. esim. Sääntti 2007, 137; Ruohola 2012, 138–142; Huhtala & Tähtinen 2014). Myös aineistoni naisten sukulaisilla, ennen kaikkea heidän vanhemmillaan, oli suuri vaikutusvalta heidän kaikkien valitessa ammattialaansa. Olga Bremer seurasi isänsä esimerkkiä opiskellessaan varatuomariksi. Hänen isänsä oli ammatiltaan tuomari, ja Bremer oli jo nuorena päättänyt suuntautua samalle alalle. Haastattelijan kysellessä sukulaisten ja ympäröivän yhteiskunnan asenteista ammatinvalintaa kohtaan Bremer pitää johdonmukaisesti kiinni valintansa luonnollisuudesta ja itsestäänselvyydestä.

MS: Hur var det då, uppmuntrades kvinnor att studera och skaffa sig ett eget yrke, i skolan och så?

OB: Det har jag egentligen ingen uppfattning om, för hemma hos oss var det fullkomligt klart att man skulle göra det. Det diskuteras överhuvudtaget inte. Utan det var alldeles solklart.

MS: Hur var det t.ex. med era släktingars inställning, fick man någonsin höra några kommentarer?

OB: Nej, nej ingenting. Min pappa var ju domare själv och han hade nu absolut ingenting emot att man utbildade sig till jurist. Och inte fick man höra hemma heller att det skulle vara någonting märkvärdigt. - -

MS: Jag har ibland hört att det just ha varit andra kvinnor som tyckt att vad skall nu hon dendär...

OB: Nej, jag har nog inte upplevt någonting sådant. Nej, inte alls.

Haastattelutilanteessa muistelijat usein muokkaavat kertomuksiaan sen mukaan, mitä tutkijan tai haastattelijan oletetaan haluavan kuulla (Tuomaala 2004, 40). Ammatinvalinnasta puhuessaan Olga Bremer ei kuitenkaan vaikuta toimineen näin. Haastattelijä näyttää olleen tietoinen siitä, miten harvinaisia naisten lakioiskelut vielä 1930-luvulla olivat, ja Bremer itsekin vahvistaa opintojensa erityislaatuisuuden kertomalla olleensa Suomen ensimmäinen nainen, joka sai notaarin pätevyyyden. Tästä huolimatta Bremer torjuu haastattelijan tarjoaman mahdollisuuden korostaa ammatinvalintansa erityisyyttä. Samalla hän rakentaa kuvaa lakimiehen ammatista olennaisena, erottamattomana osana identiteettiään: valinta on ollut hänelle niin luonteva, ettei kukaan lähipiirissä sitä epäillyt. Yksi mahdollinen tapa elämäntarinan kertomiseen onkin luoda kehdosta hautaan ulottuva turvallinen ja identiteettistä jatkuvuutta ilmentävä minäkertomus (Hall 1999, 23). Bremerin kertomuksessa sopivuus lakialalle vaikuttaa olleen hänen identiteettinsä perusta jo lapsesta lähtien.

Keskikoulun käynyt Laine Sjöblom päätti ryhtyä lastentarhanopettajaksi. Päätökseen vaikutti eniten hänen äitinsä, joka oli käynyt lastenhoitajakurssin ja kannusti tytärtään samalle alalle.

LS: - - så var det mamma som inspirerade mig och sade att hur skulle det vara, skulle du inte vara intresserad av det. Och då hade jag gjort hemma alla möjliga sådana saker som man gjorde förr i barnträdgården. Man sydde i papper bilder och gjorde allt möjligt. Så det var nog min mamma jag har att tacka för att jag alls kom på dendär idéen.

Toisaalta Sjöblom löytää myös lapsuudestaan vihjeitä tulevasta ammatinvalinnastaan, aivan kuten opettajat Sántin (2007, 137–138) tutkimuksessa tekivät. Edellisessä sitaatissa hän kuvailee askarteluharrastustaan, ja lisäksi hän kertoo haastattelussa kiinnostuksestaan koulunsa lähistöllä sijainneeseen lastentarhaan, jonka toimintaan hän kävikin pitkien ruokatuntien aikana tutustumassa. Myös Bremerin tarinassa sivutaan lapsuuden tapahtumien vaikutusta myöhempiin elämänvalintoihin. Hän kertoo etsineensä auskultointipaikan Viipurista, sillä hän oli isänsä työn vuoksi asunut siellä lapsena ja oli silloin ”juok-

sennellut hovi oikeuden portaissa”. Onkin todettu, että omaelämäkerrallinen muistelu ikään kuin houkuttelee etsimään merkkejä, jotka jo varhain viitoittavat tietä tulevaan ammattiin. On kyse eräänlaisesta jälkiviisaudesta, yksittäistenkin tapahtumien yhdistelystä yhtenäiseen elämäntarinaan sopiviksi osiksi (Säntti 2007, 36–37, 138).

Kaikilla kolmella naisella oli siis mahdollisuus jatkaa opintojaan korkeakoulussa tai lastentarhanopettajaseminaarissa 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa. 1930-luvulla noin neljäsosa kaikista Suomen korkeakouluopiskelijoista oli naisia, joten mitenkään tavallista korkeakoulutus ei tuon ajan naisille ollut (Piirainen 2011). Naisvaltaisiakin aloja toki oli jo tuolloin, sillä esimerkiksi opettajaseminaarissa opiskelijat olivat pääosin naisia. Monet opiskeluista haaveilleet naiset joutuivat kuitenkin siirtymään työelämään jo kansakoulun jälkeen, mikäli perheellä ei ollut riittävästi taloudellisia resursseja. Säännöllisten tulojen tarve motivoi ja pakotti työläistyttöjä töihin heti kansakoulun päätyttyä, ja vanhempien maatilalla tai pienyrityksessä saattoi olla kysyntää lastenkin työpanokselle. (Lähtenmäki 2001, 48–49; Huhtala & Tähtinen 2014, 61). Oppikouluissa, lukioissa ja yliopistoissa suurin osa opiskelijoista tulikin kaupungissa asuvista, ylempiin sosiaaliluokkiin kuuluvista perheistä, joissa asenteet koulutusta kohtaan olivat myönteisempiä eivätkä taloudelliset syyt pakottaneet lapsia työelämään (Kiuasmaa 1982, 243; Kaarninen & Kaarninen 2002, 194).

Haastatelluille naisille opiskelu näyttää olleen luonnollinen valinta, johon heitä perheessä kannustettiin ja Strömsnäsin osalta myös painostettiin. Vanhemmat mahdollistivat opinnot todennäköisesti myös rahallisesti, sillä yksikään naisista ei mainitse käyneensä töissä opiskeluaikana, saaneensa jonkinlaista opiskelustipendiä tai kohdanneensa taloudellisia vaikeuksia. Toisaalta haastattelussa ei tiedusteltu, millaisia kustannuksia opiskelut naisille aiheuttivat. Ainoa niihin suoraan liittyvä kysymys käsittelee Laine Sjöblom käymän lastentarhanopettajakoulutuksen hintaa. Sjöblom kertoo sen olleen maksullinen, mutta tarkkaa hintaa hän ei muista. Maksu ei kuitenkaan hänen mukaansa ollut korkea, eikä siitä suoriutuminen mitään ilmeisimmin aiheuttanut vaikeuksia.

---

**Opiskeleva nainen – sopivaa vai ei?**

1920- ja 1930-luvuilla yliopisto oli vielä hyvin miehinen maailma, vaikka naisopiskelijoiden määrä alkoikin vähitellen kasvaa. Naiset joutuivat jatkuvasti todistelemaan, etteivät he olleet miehiä huonompia opiskelijoita. Naisten opiskelua saatettiin pitää pelkkänä harrastustoimintana, ja heitä syyteltiin opetuksen ja tutkimuksen tason alentamisesta. 1930-luvulla virkamiehet huolestuivat ylioppilastulvasta ja korkeakouluopiskelijoiden liian suuresta määrästä, ja pelkäsivät tämän johtavan akateemiseen työttömyyteen. Lama-aikana huoli korostui työpaikkojen määrä laskiessa mutta työnhakijoiden määrän kasvaessa, kun naiset tulivat kilpailemaan miesten kanssa työpaikoista. Naisten pelättiin vievän miesten virat. (Kaarninen 1995, 220–231; Vuorio-Lehti 2006, 62–66) Aineistoni naiset aloittivat siis opintonsa aikana, jolloin omien opintojen oikeutusta piti itsepintaisesti puolustaa.

Bremer on haastatelluista ainoa, joka kertoo kohdanneensa vaikeuksia sukupuolensa vuoksi. Osa oikeustieteen professoreista ei pitänyt lakiopintoja naiselle sopivina, ja he saattoivat ilmaista mielipiteensä hyvin suorasanaisesti. Bremer toteaa myös tulleen hylätyksi tenteissä ilman perusteltua syytä. Ainoastaan äärimmäinen tarkkuus ja omistautunut suhtautuminen opintoihin auttoivat selviämään.

OB: En av mina studiekamrater råkade t.ex. ut för det att professorsn direkt sade åt henne att kvinnor inte skall studera på högre rättsexamen. - - Och nog hade man många gånger hemskt svårt, alltså man hudade nog flere gånger i onödan och det var nog ingenting annat än det där motståndet mot kvinnor. Men när man nu var rysligt nitisk så då gick det.

Miespuoliset opiskelijat sen sijaan suhtautuivat naiskollegoihinsa neutraalisti aina siihen asti, että tuli aika auskultoida. Olga Bremer kertoo, että tuolloin miehet kokivat naisten vievän heidän työpaikkansa. Bremerin tapa kuvailla opiskelukokemuksiaan muistuttaa selviytymiskertomusta, jonka on todettu olevan erittäin yleinen tapa jäsentää ja tulkita elämän eri vaiheita. Selviytymiskertomuksessa elämää kuva-

taan vaikeuksien voittamisen, kestämissen ja tasapainon saavuttamisen näkökulmasta. (Samuel & Thompson 1990, 9-10; Ukkonen 2000, 138–139.) Esimerkiksi edeltävä sitaatti kuvaa Bremerin luonteenlujuutta ja sopeutumiskykyä joutuessaan kohdelluksi epäreilusti.

Oikeustieteellisen tiedekunnan tavoin myös kauppakorkeakoulussa naisia oli vähän: alle kolmasosa opiskelijoista (Kaarninen 1995, 226). Else Strömsnäskin saattoi siis törmätä ajatukseen siitä, ettei naisten sopinut tunkeutua miehille aloille. Tällaisesta suhtautumisesta hän ei kuitenkaan haastattelussaan kerro. Toisaalta hänen opintonsa eivät suunnanneet mihinkään tiettyyn ammattiin eikä niissä menestyminen ollut ratkaisevaa tulevan ammattipätevyyden ja työnsaannin kannalta. Toisin oli Olga Bremerin kohdalla, sillä hyväksytysti suoritetusta aukultointijaksosta oli etua lakialalla toimimisessa. Strömsnäs vaikuttaakin pitäneen opintoja lähinnä mukavana ajanvietteenä, joista tosin saattoi olla hyötyä myöhemmin elämässä: ”Av språk har man ju alltid användning. Jag valde språkkursen och läste nu mest språk[,] och matematik och sådant blev på slarv, för det tyckte jag inte om.”

1930-luvulla naisten ammatilliseksi toimintakentäksi määriteltiin opetus- ja kasvatustehtävät sekä terveydenhuolto. Naisilla uskottiin olevan luontaisia taipumuksia, joita juuri näillä aloilla tarvittiin. Naisia kehoitettiin valitsemaan sellaisia koulutusaloja, joilla he voisivat hyödyntää nimenomaan naisellista kokemusmaailmaansa. (Ollila 1993, 141–143; Kaarninen 1995, 223.) Juuri niin Laine Sjöblom teki. Hän valitsi lastentarhanopettajan ammatin, jota itsekin piti kutsumuksena – sitaatista ei tosin käy ilmi, puhuuko hän kutsumuksesta yleensä vai myös nimenomaan omalla kohdallaan.

MS: Betonade lärarna där i skolan, på samma sätt som man gjorde åt sjuksköterskor och folkskollärarinnor, att dethär yrket var ett kall?

LS: Nå, jo det var nog ett kall. Och det första man skulle göra där var att skriva en uppsats om varför man hade valt dethär. Och de flesta skrev att de tycker om småbarn.

Opettajuus oli yleisesti hyväksytty ja varma ammatti akateemiselle naiselle, ja samaan tapaan ajateltiin myös lastentarhanopettajuudesta



(Meretniemi 2011; Rantala 2011, 268). Näin ollen Sjöblomin uravalinnassa ei ollut mitään sellaista, mikä olisi uhannut miesten työpaikkoja tai käsitystä tietyistä ammateista miesten töinä. Hän sijoittui ”naisille rakennetulle omalle toiminta-alueelle”, jolla kilpailua miesten kanssa ei ollut. (Kaarninen 1995, 227–249.)

### *Naiset siirtyvät palkkatyöhön*

1800-luvun puolivälin jälkeen Suomessa alkoi käynnistyvän teollistumisen myötä avautua aiempaa enemmän teollisuustyöpaikkoja. Uudet suuret tehdasyksiköt vetivät puoleensa niin miehiä kuin naisiakin, mutta palkkatyötä ei silti kaikissa tapauksissa pidetty jännittävänä mahdollisuutena. Naiset saattoivat tuntea olevansa jopa pakotettuja siirtymään tehdastyöhön, koska elatus oli jollain tapaa ansaittava mutta maataloudessa työtä oli vähemmän kuin ennen. (Lähtenmäki 1995, 25–29.)

Työpaikka tehtaassa ei kuitenkaan ollut vaihtoehto ylimpien sosiaaliluokkien varakkaille naisille. Säätyläisyhteisössä ennenkuulumatonta laskeutumista työläisnaisten joukkoon ei olisi millään muotoa voitu hyväksyä. Säätyläisnaiset jatkoivatkin elämäänsä kodin piirissä taloushoidosta ja lastenkasvatuksesta huolehtien (ks. Häggman 1994, 62). Vasta 1800-luvun loppua kohden ylimpien sosiaaliryhmien naisille alkoi tarjoutua säädynmukaisina pidettyjä palkkatyöpaikkoja kodin ulkopuolella. He työskentelivät valtion virkailijoina tai heistä tuli esimerkiksi opettajia, pankkitoimihenkilöitä ja postitoimistonhoitajia (Jallinoja 1979, 26; Lähtenmäki 1995, 26; Pohls 2001). Opettamista oli jo pitkään pidetty naisille sopivana ammattina, ja kansakoulunopettajien järjestelmällinen koulutus alkoi vuonna 1863, jolloin Jyväskylään perustettiin suomenkielinen opettajaseminaari. Lastentarhanopettajien koulutus alkoi Helsingissä vuonna 1892. (Rantala 2011, 267).

1900-luvun alun lähestyessä siis yhä suurempi osa sekä työläisettä säätyläisnaisista siirtyi palkkatyöhön. Tämä muutti olennaisesti teollistumista edeltävänä aikana vallinnutta sukupuolten välistä työnjakoa, jossa naisen ensisijainen tehtävä oli lapsista huolehtiminen.

Muiden työtehtävien tuli häiritä lastenhoitoa mahdollisimman vähän, minkä vuoksi naisten kontolla olivat ennen muuta kotona tai sen välittömässä läheisyydessä suoritettavat työt. Palkkatyön myötä kodin ulkopuoliset työt avautuivat myös naisille. Työnjako sukupuolen mukaan näkyi kuitenkin edelleen esimerkiksi siinä, että naisten palkka-tehtävät muistuttivat niitä töitä, joista he olivat kotityössä tottuneet huolehtimaan. Erityisen paljon naisia työskenteli eritoten ruuan valmistuksen, kodinhoidon ja hoitoalan tehtävissä, yliopistokoulutuksen vaatinutta lääkärin ammattia lukuun ottamatta. (Jallinoja 1979, 17–19, 29–33.) Näistä ammasteista muodostui perinteisen äidintyön jatke, jota kutsuttiin yhteiskunnalliseksi äitiydeksi (Annola 2011, 16–17).

Aineistoni naisista Laine Sjöblom valitsikin kasvattajattaren uran ja opiskeli Ebeneseriksi kutsutussa kaksivuotisessa lastentarhanopettajaseminaarissa. Else Strömsnäs puolestaan vietti kauppa- ja korkekoulussa kolme vuotta. Olga Bremerin lakiopinnot sen sijaan veivät kokonaisuudessaan useita vuosia. Valmistumisen jälkeen oli kuitenkin aika hakea töitä. Strömsnäs kertoo valmistuneensa kauppa- ja korkekoulusta vuonna 1930 ja tehneensä opiskelujen jälkeen työelämässä ”kaikkea mahdollista”. Hän teki ensin toimistotöitä muun muassa tähtinsä konttorissa mutta ryhtyi sitten opettajaksi, sillä ”sedan så började de ringa från skolan och fråga om jag skulle vilja ta ett vikariat i tyska”. Opettajan työn ohella hän työskenteli vuosikausia myös museointendenttinä. Museoonkin hän päätyi sattumalta, kaupunginjohtajan ehdotuksesta.

ES: Ja, jag hade varit i tjänst också på stadskansliet. - - Så stadsdirektör Ahlström kände ju mig och sade att tänk om du skulle flytta över och ta hand om museet. Och inte hade jag ju någonting emot att dra mig bort från en kontorsstol. Så nog var det han som sade att jag skulle överta det.

Strömsnäsin muistelussa painottuu elämän suunnittelemattomuus ja yllätyksellisyys. Hän ei esimerkiksi näyttäisi koskaan tietoisesti tehneen varsinaista uravalintaa vaan tarttui niihin työtilaisuuksiin, joita hänelle tarjottiin. Strömsnäsin kerronnassa korostuu myös elämän eteneminen ilman, että hänellä olisi ollut siihen erityistä päätösvaltaa.

Tämä näkökulma tulee selkeästi esille Strömsnäsin sanavalinnoissa kautta haastattelun. Hänet lähetettiin (skickades) kauppaakorkeakouluun ja avioliiton myötä hän päätyi (hamnade) Pietarsaareen. Hän myös mainitsee, että hänellä ei koskaan ollut opettajanvirkaa, vaikka hän toimi useita vuosia opettajana: ”Aldrig hade jag ju ordinarietetjänst. Inte visste jag vilket ämne jag skulle ha följande år eller hur många timmar.”

Haastattelutilanteessa Strömsnäs asemoi itsensä ikään kuin oman elämänsä sivustaseuraajaksi, joka kiinnostuneena tarkkailee, mihin muiden tekemät valinnat häntä vievät. Ihmisillä on yleensä tarve tuntea elämäkerrallista jatkuvuutta, jota myös halutaan viestiä ympäristölle. Identiteetin perustana on kyky ylläpitää itseä koskevaa kertomusta, joka kertoo mistä ihminen on tulossa ja minne menossa. (Giddens 1991, 52–54.) Strömsnäsin tarinassa jatkuvuutta edustaa epäjatkuvuus. Hänen kertomuksessaan korostuu osittain tietoinenkin päätös olla sitoutumatta tiettyyn työhön, asuinpaikkaan tai määrätieteiseen tulevaisuudensuunnitteluun.

Laine Sjöblomin kertomus sen sijaan on esimerkiksi äärimmäisestä ammattiin ja työhön sitoutumisesta, sillä hänen ensimmäinen työpaikkansa oli myös hänen ainoa työpaikkansa koko työuran aikana. Paikan saaminen oli kuitenkin hyvin vaikeaa. Hänen onnekseen koituivat erään pietarsaarelaisen päiväkodin sisäiset riidat, joiden seurauksena vapautui useita virkoja samanaikaisesti.

Olga Bremerin työura oli rikkonaisempi kuin kahdella muulla haastatellulla. Hänen uransa koostui lyhyistä työjaksoista eri oikeusasteissa, arkistoissa ja asianajotoimistoissa, ja hän mainitsee olleensa jonkin aikaa myös työttömänä. Jo opiskeluaikana Bremer kohtasi vaikeuksia sukupuolensa vuoksi, eikä myöskään tuomarien ja juristien miehissä työmaailmassa naisella ollut helppoa (ks. Winter-Mäkinen 1995, 85–89). Sankarikertomusta muistuttava kerrontatyyli toistuu myös Bremerin työelämämuistoissa. Esimerkiksi työskennellessään arkistonhoitajana Helsingin raastuvanoikeudessa Bremer joutui lupaamaan, ettei pyrkisi töihin oikeustapauksia hoitaviin osastoihin, mutta olosuhteiden muuttuessa sodan myötä hän katsoi voivansa itse päättää siitä, millaiset työt hänelle kuuluvat. Bremerin uran kannalta talvi- ja jatkosodilla

olikin ratkaiseva merkitys, sillä lähes yksinomaan miehiä työllistäneiden tuomioistuinten ja asianajotoimistojen oli pakko turvautua naisten työpanokseen miesten jouduttua rintamalle. Bremer arvelee, ettei ehkä olisi edennyt urallaan, ellei sotaa olisi tullut: ” - - skulle kriget inte ha kommit skulle man nog aldrig ha lyckats. Kanske andra men inte jag.” Sota-aikana hän pääsi töihin esimerkiksi arvostettuun asianajotoimistoon, koska miespuolisia juristeja ei ollut saatavilla.

Talvi- ja jatkosodan aikana myös strategisesti tärkeiden työpaikkojen työikäisten miesten työpanos olikin korvattava naisten voimin. Työssäkäyviä naisia ei enää voitu pitää uhkana miehille, sillä miesten ollessa rintamalla tuli naisten huolehtia myös heidän tehtävistään. Naisten tuli taata maatilojen tuotannon jatkuminen ja ottaa miesten työt hoitaakseen myös sellaisilla aloilla, joilla he aiemmin olivat olleet pieni vähemmistö. Naisia koulutettiin muun muassa ase- ja ammus-tehtaisiin, poliiseiksi ja autonkuljettajiksi. (Satka 1994, 76–81.) Ennen sotia naisvähemmistö oli myös Olga Bremerin työllistäneellä lakialalla. Sotien jälkeen suhtautuminen naiseen työelämässä vaihteli. Naisten hyvät kokemukset sodan ajan ansiotyöstä saivat heidät hakeutumaan töihin aiempaa innokkaammin. Samaan aikaan kuitenkin vaadittiin, että myös ne naiset, jotka olivat työssään viihtyneet ja onnistuneet, tekisivät työelämässä tilaa sodasta palaaville miehille. Monet pitivät selvänä, että viimeistään avioliiton solmimisen yhteydessä naisten tulisi siirtyä kodin piiriin ja keskittyä äitiyteen ja kodinhoitoon. (Kuusipalo 1994, 170–172; Satka 1994, 93; Marander-Eklund 2014, 59). Sodan loputtua Bremerin ura jatkui kuitenkin samanlaisena melko lyhyiden työsuhteiden ketjuna kuin aiemminkin. Ilman sota-ajan tuomia muutoksia oman jalansijan löytäminen miehisellä oikeustieteen alalla olisi kuitenkin voinut olla vaikeampaa.

### *Miten sovittaa yhteen työ ja perhe?*

1900-luvun alun vuosikymmeninä keskusteltiin vilkkaasti naisten työssäkäynnistä, heille soveltuvista ammattialoista ja siitä, onko avoituneen ja äidiksi tulleen naisen paikka työelämässä vai kotona lasten luona. Naiset itsekään eivät olleet varmoja siitä, miten parhaiten yhdistää kou-

lutus, työ ja perhe-elämä. Esimerkiksi Marttaliitto vakuutti perheemännille, että pelkkä kodinhoito ei enää riitä, vaan etenkin ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvan naisen tulee olla myös yhteiskunnallisesti aktiivinen. (Sulkunen 1987; Ollila 1993, 141–144.) Tätä taustaa vasten naisten perhesuhteet, joilla tässä tarkoitan mahdollista puolisoa ja lapsia, jäävät haastatteluissa varsin vähälle huomiolle. Ne tulevat esiin vain yksittäisinä mainintoina muiden aiheiden yhteydessä. Else Strömsnäs kertoo muuttaneensa avioliiton vuoksi Pietarsaareen, ja Olga Bremer kuvailee, miten hankalaa oli löytää kotiapulainen lasta hoitamaan, jotta hän itse voisi käydä töissä. Laine Sjöblomin haastattelussa perhettä ei mainita edes sivulauseissa. Hän kertoo kylläkin käyneensä lastensa kanssa (med mina barn) retkellä katsomassa lemmiä, mutta asiayhteydestä päätellen puhe on päiväkodissa olleista hoitolapsista.

Yksi elämäntarinan kertomisen merkityksistä on omien elämänvaiheiden ja kokemusten arviointi (Ukkonen 2000, 33). Omassa aineistossani tämä muistelun motiivi on havaittavissa erityisesti Else Strömsnäsin tavassa puhua perheestään ja omasta roolistaan siinä. Strömsnäsillemme avioliitto ei aiheuttanut valintatilannetta työn ja kotiin jäämisen välillä, vaan työelämässä jatkaminen oli hänelle itsestäänselvyys. Edes lasten syntymä ei saanut Strömsnäsiä ryhtymään kotiäidiksi, vaan hän teki osa-aikaisesti opettajan töitä lasten ollessa pieniä. Työn ja perheen yhdistäminen kävi hänen mielestään helposti, ja hän oli järjestelyyn tyytyväinen: ”Så det gick bra att kombinera och var skojigt.” Hän oli kuitenkin tietoinen siitä, ettei hänen käytöksensä vastannut ympäristön odotuksia:

ES: Mamma sade nog alltid, att varför är du så annorlunda än de andra. Jag ville göra alltmöjligt.

MS: Det är klart det ja, inte vill man nu väl bara sitta hemma.

ES: Och aldrig ville jag laga mat och sköta om hemmet och det var ju också opassande.

Kotiäitiys, kodista huolehtiminen ja ruuanlaitto olivat asioita, joita Strömsnäsin kertoman mukaan naiselta yhteiskunnassa odotettiin. Naisten työssäkäynti herättikin yleistyessään vilkasta yhteiskunnallista keskustelua ansiotyön ja perhe-elämän yhteensovittamisesta. Esimer-

kiksi ajan naistenlehdissä, kuten Kotiliedessä, sekä kannustettiin naisia palkkatyöhön että kehoitettiin heitä keskittymään kotitalouden ja lasten hoitoon. Naimattomalle naiselle työssäkäynti sallittiin, avioituneen naisen tuli jäädä kotiin huolehtimaan perheensä hyvinvoinnista. (Ollila 1993, 57; Kaarninen 1995, 238–239). Alempien sosiaaliluokkien naisille palkkatyö oli tosin usein välttämätön ratkaisu elannon hankkimiseksi, mutta heistäkin vain harva jatkoi työssä enää avioitumisen jälkeen (ks. Lähteenmäki 1995, 29–31). Perheenemännyyttä ja äitiyttä pidettiin yhteiskunnallisesti arvokkaina ja tärkeinä tehtävinä, sillä naisten vastuulla oli kasvattaa lapsistaan kunnan kansalaisia. Toisaalta naisten pelättiin vievän miesten työt, mitä heijastelee 1930-luvun lama-aikana jätetty eduskunta-aloite, jolla ehdotettiin säädettäväksi, että valtion virassa olevan naisen tulisi luopua virasta avioituessaan. Myös naisten kiinnostus toimia aiemmin hyvin miesvaltaisissa ammateissa, kuten juristina tai arkkitehtinä, koettiin uhkana. (Kaarninen 1995, 226–227.) Strömsnäsin elämässä kodin piiriin rajoittuminen ei silti tullut kysymykseenkään, mistä kertoo hänen näkemyksensä sodasta kotirouvien vapauttajana: ”Och det var just då när kriget kom som de slapp ut ur dedär fängelserna där de hade suttit de här fruarna.”

Muistelussaan Strömsnäs siis arvioi itseään suhteessa yhteiskunnan ihanteisiin ja alleviivaa omaa erilaisuuttaan sekä haluttomuuttaan sopeutua vallitseviin normeihin. Samalla muodostuu jännite hänen perhe-elämässä toteutuvan itsenäisen päättäväisyytensä ja aiemmin kuvaillun työelämässä ajalehtimisen välille. Kertomuksen jännitteisyys ja tietty ristiriitaisuus on kuitenkin omaelämäkerroille tunnuksenomaista. Ihminen voi tarinaansa kertoessaan valita itsensä ja sosiaalisen olemisensa kannalta tyypillisiä elämänjäsenyyksiä ja vaihdella tarinan näkökulmaa. Tarinat eroavat sen mukaan, kertoo ko ihminen itsestään esimerkiksi sukulaisuussuhteiden, ammatin tai harrastuksen kautta. (Goodson & Sikes 2001, 41.) Strömsnäsin muistelussa työuran kautta kerrottua tarinaa leimaa muiden tahdon ja ehdotusten noudattelu, kun taas perhe-elämän kautta kerrottuna tarina keskittyy oman tahdon ja itsenäisten päätösten ympärille.

Kuten Strömsnäsin kertomasta ilmeneekin, aivan yksinkertaista perhe-elämä ei kaikissa perheissä ollut. 1900-luvun alun yhteiskunnas-

sa ihanteena pidettiin ydinperhemallia, jossa mies huolehti perheen toimeentulosta ja nainen kotitaloudesta. Naisen elämä jakautui kahtia: naimattomalle naiselle työssäkäynti sallittiin, avioituneen naisen tuli jäädä kotiin huolehtimaan perheensä hyvinvoinnista. (Ollila 1993, 57; Annola 2011, 159.) Tämä ihanne koski kuitenkin lähinnä keskiluokkaisia perheitä, vaikka sitä koetettiinkin juurruttaa myös työläisperheisiin. Työväestöön kuuluvien vaimojen ja äitien oli usein pakko käydä ansiotyössä kodin ulkopuolella. Vuonna 1917 säädettiin laki, jossa naisten työssäkäynti kiellettiin neljäksi synnytystä seuranneeksi viikoksi. Köyhimmissä perheissä laki aiheutti todellisen ongelman, sillä töihin ei saanut mennä mutta rahaa ei tullut muualtakaan. (Lähtenmäki 1995, 31, 277.) Työn ja perheen yhdistämisestä keskusteltiin siis vain niissä yhteiskuntaluokissa, joissa – kirjaimellisesti – oli varaa valita.

Bremer ja Strömsnäs vaikuttavat olleen aikanaan varsin edistyksellisiä naisia. Kumpikaan ei epäröi valintaansa olla työssäkäyvä äiti yhteiskunnassa, jossa jopa naisasianaiset mukautuivat ydinperhemalliin (Ollila 1993, 57–58), vaan heille työpaikassa pysyminen myös lasten synnyttyä näyttäisi olleen itsestäänselvyys. Toisaalta valinnan taustoja ei haastatelluissa juurikaan valoteta. Bremerin haastattelussa on viitteitä siitä, että hän olisi mahdollisesti ollut yksinhuoltaja, sillä lastenhoidosta puhuesaan hän ei mainitse puolisoa lainkaan vaan puhuu omasta lapsestaan (”mitt barn”) ja itsenäisistä valinnoistaan (esim. ”- - så jag har nu anlitat dagis också”). Kyse voi olla joko siitä, että Bremerin puoliso ei tällaisiin päätöksiin perheessä osallistunut tai siitä, että Bremer oli yksin vastuussa lapsestaan. Jos hän oli yksinhuoltaja, hänen oli mitä todennäköisimmin pakko käydä töissä pystyäkseen elättämään itsensä ja lapsensa. Tällöin mitään aitoa valintatilannetta työssäkäynnin ja kotiin jäämisen välille ei syntynyt, vaan työelämään osallistuminen oli välttämättömyys.

### ***Itsenäisiä valintoja ja yhtenäisiä elämänkulkuja***

1900-luvun alun keskiluokkaisten naisten elämää leimasi tietynlainen epävarmuus naisen roolista ja paikasta: millä aloilla naisen sopi opiskella ja työskennellä? Oliko työssäkäynti ylipäätään naisille sallittua, vai oliko heidän tehtävänsä pysyä kodin piirissä huolehtimassa

perheen hyvinvoinnista? Yhteiskunnallinen keskustelu oli vilkasta ja mielipiteet ristiriitaisia. Opiskelu oli hyväksi, jos se teki naisesta paremman äidin ja kasvattajan. Työssäkäynti saattoi kuitenkin johtaa siihen, että nainen unohti tehtävänsä äitinä ja kasvattajana. Toisaalta naisilla nähtiin olevan luonnollisia taipumuksia opetus- ja kasvatusaloiilla toimimiseen, ja heitä kannustettiin myös hyödyntämään niitä – ainakin siihen asti, että he astuivat avioon. (Ks. esim. Ollila 1993, 57; Kaarninen 1995, 238–239; Sulkunen 1987.)

Olga Bremerin, Laine Sjöblomin ja Else Strömsnäsin kertomuksissa tämä yhteiskunnallinen ristiveto haipuu taustalle. Heille opiskelu ja työssäkäynti olivat keskeinen, melkeinpä itsestään selvä osa elämää. Myös heidän perheissään opiskeluun kannustettiin jopa niin voimakkaasti, että Strömsnäsin jatkokoulutuspaikka valittiin hänen puolestaan. Strömsnäs ei kuitenkaan kapinoinut määräystä vastaan hankkimalla itse jonkin toisen opiskelupaikan tai keskeyttämällä opintojaan, mikä viestii vanhempien päätösvallasta lastensa elämänvalintojen suhteen. Kauppakorkeakouluopintojen suorittamisen taustalla oli toisaalta sekin, että Strömsnäs piti opiskelua ylipäätään merkityksellisenä ja tärkeänä, opintosuunnasta riippumatta.

Sekä Bremer, Sjöblom että Strömsnäs olivat taloudellisesti hyvässä asemassa, koska heidän perheillään oli oletettavasti varaa huolehtia heidän opiskeluaikaisesta ylläpidostaan. Työläisperheissä puolestaan taloudelliset resurssit olivat avainasemassa ja keskustelun ja huolen kohteena, kun laskettiin, kuinka monen lapsen koulunkäyntiin perheellä oli varaa. Jos rahaa ei ollut, menivät lapset töihin jo teini-ikäisinä kansakoulun jälkeen. Toisaalta 1900-luvun kuluessa alkoi työvoimaa olla tarjolla niin paljon, ettei tehdastöihinkään enää yksinkertaisesti menty vaan pyrittiin. (Lähteenmäki 1995.) Työpaikan saaminen osoittautui kuitenkin hankalaksi myös haastateltujen naisten edustamalle keskiluokalle. Bremerin työsuhteet olivat pääsääntöisesti varsin lyhyitä ja niiden väliin sijoittui myös työttömyysjaksoja, ja Sjöblom kertoi työnhaun olleen vaikeaa.

Työ näyttää olleen kaikille kolmelle naiselle tärkeä osa elämää, sillä haastatteluissa ei juuri muistella työn ja perheen yhdistämisen hankaluuksia, pikemminkin päinvastoin. Strömsnäsin mielestä nimittäin osa-aikatyö opettajana oli oivallinen ratkaisu pienten lasten äidille,



eikä työn ja perheen vaatimusten välille syntynyt ristiriitoja. Tavallisempaa kuitenkin oli, että naisia vaadittiin jäämään kotiin heidän tultuaan äideiksi. Keskustelu perheenäidin ihanteellisesta roolista kävi kiivaana huolimatta siitä, että työväenluokkaisissa perheissä äitienkin työssäkäynti oli toimeentulon vuoksi pakko, ei valinta. (Kaarninen 1995, 238–239; Lähtenmäki 1995, 29–31; Annola 2011, 159.) Tätä keskustelua seurasi myös Sjöblom, joka muistelussaan korosti omaa erilaisuuttaan kotiäidin ihanteeseen verrattuna.

Muistelukertomustensa perusteella Bremer, Sjöblom ja Strömsnäs vaikuttavat monin tavoin edistyksellisiltä naisilta. He tekivät itsenäisiä valintoja, jotka toisinaan poikkesivat totunnaisista naisten valinnoista. Oman ammatin hankkiminen ja mahdollisuus sen harjoittamiseen oli heille tärkeää, ja he vastustivat ajan tapaa luopua työpaikasta avioliiton ja lasten syntymän myötä. Koulutus ja työ olivatkin tärkeitä itsenäisen elämän mahdollistajia myös esimerkiksi Huhtalan ja Tähtisen (2014) haastatteleuille naisille. Toisaalta aineistoni naiset kokivat toisinaan epävarmuutta päätösten edessä ja olivat tietoisia siitä, ettei heidän käytöksensä aina vastannut ympäristön odotuksia. Haastattelutilanteessa heidän kertomuksensa ovat kuitenkin muotoutuneet yhtenäisiksi elämänkuluiksi, joissa jokaisella tapahtumalla on oma merkityksensä ja paikkansa. Olga Bremerin elämäntarinaa jäsentää vaikeuksista selviytyminen. Lakiopintojen aikana opettajat suhtautuivat häneen torjuvasti hänen sukupuolensa vuoksi, ja valmistumisen lähestyessä miesopiskelijat pelkäsivät hänen vievän heidän työpaikkansa. Sotien aikana nainenkin kelpasi asianajotoimistoon, mutta pysyvää työtä ei missään vaiheessa elämää tuntunut löytyvän. Tästä huolimatta Bremer muistelee ammatinvalintaansa itsestäänselvyytenä, jota hän piti ehdottoman sopivana ja jota hän ei hankaluuksista huolimatta milloinkaan kyseenalaistanut.

Else Strömsnäsin kertomuksessa kohtaavat käsitys itsestä muiden ohjattavana mutta samalla itsenäisiin päätöksiin kykenevänä. Hänen isänsä ja tätinsä lähettivät hänet kauppakorkeakouluun, vaikkei hän ollut kiinnostunut siellä opiskeltavista asioista. Siitä huolimatta hän suoritti opintonsa loppuun keskittyen niihin aineisiin, joista hän katsoi olevan eniten hyötyä. Myöhemmin hän siirtyi työelämässä suju-

vasti sinne, mistä työtä tarjottiin eikä tietoisestikaan halunnut sitoutua pysyvään opettajanvirkaan. Toisaalta hän piti tiukasti kiinni työstään silloinkin, kun hän lasten synnyttyä kohtasi esimerkiksi äitinsä taholta painetta kotiäidiksi jäämisestä. Strömsnäs muistelee itseään eräänlaisena ajelhtijana, joka seurasi sivusta elämänsä kulkua ohjaillen sitä vain silloin, kun kyse oli hänelle ensiarvoisen tärkeistä asioista kuten oman aseman säilyttämisestä työssäkäyvänä äitinä. Laine Sjöblomin tarinaa puolestaan leimaa oman identiteetin kietoutuminen ammatettiin ja työhön. Hän muistaa olleensa jo koulutyttönä kiinnostunut lastenhoidosta, johon hänen äitinsäkin häntä omalla esimerkillään kannusti. Lastentarhanopettajaksi opiskelu tuntui luontevalta, jopa kutsumukselta, ja hän omisti koko työuransa yhdelle päiväkodille, jonka johtajaksi hänet lopulta valittiin. Sjöblomin haastattelussa muistelu keskittyykin ennen muuta päiväkodin arkeen, tapoihin ja toimintaan, mikä entisestään korostaa onnistuneen ammatinvalinnan merkitystä Sjöblomin elämälle.

## *Lähteet*

### *Arkistolähteet*

- Svenska Litteratursällskapet i Finland (SLS). Folkkultursarkivet. SLS1708. Kvinnor i yrkeslivet under 1930-talet. 1990.  
 1990:22 Olga Bremer  
 1990:23 Laine Sjöblom  
 1990:24 Else Strömsnäs

### *Kirjallisuus*

- Annola, Johanna 2011. Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäntalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918. Bibliotheca Historica 131. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Giddens, Anthony 1991. Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age. Padstow: Polity.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.): Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 25–48.
- Hall, Stuart 1999. Identiteetti. Tampere: Vastapaino.

- Huhtala, Sofia & Tähtinen, Juhani 2014. Eteläpohjalaisten nuorten naisten jatkokoulutukseen liittämää haaveita, toteutumaa ja merkityksiä 1920–1940-luvuilla. *Kasvatus & Aika* 8 (2), 56–74.
- Häggman, Kai 1994. Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. *Historiallisia tutkimuksia* 179. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Jallinoja, Riitta 1979. Naisten palkkatyön yleistyminen. Teoksessa Katarina Eskola, Elina Haavio-Mannila & Jallinoja, Riitta (toim.): *Naisnäkökulmia*. Juva: WSOY, 17–41.
- Kaarninen, Mervi 1995. Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa. *Bibliotheca Historica* 2. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Kaarninen, Mervi & Kaarninen, Pekka 2002. Sivistyksen portti. Ylioppilastutkinnon historia. Helsinki: Otava.
- Kiuasmaa, Kyösti 1982. Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.
- Korkiakangas, Pirjo 2005. Muistoista tulkintaan – muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa. Teoksessa Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin*. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Kuusipalo, Jaana 1994. Emännät ja työläisnaiset 1930–1950-lukujen politiikassa – oppaina Tyyne Leivo-Larsson ja Vieno Simonen. Teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.): *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino, 157–178.
- Lähtenmäki, Maria 1995. Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa. *Bibliotheca Historica* 2. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Marander-Eklund, Lena 2014. Att vara hemma och fru. En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland. *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* nr 784. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Meretniemi, Maija 2011. Kutsumustehtävästä lastentarhanopettajan ammattiin. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.): *Valistus ja koulunpenkki*. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 253–265.
- Ollila, Anne 1993. Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939. *Historiallisia tutkimuksia* 173. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Ollila, Anne 1998. Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piirainen, Tiina 2011. Kotona vai työssä – Avioituneen naisen paikka sotien välisenä aikana. *Havina* 1/2011. Oulun yliopiston historiatieteiden verkkojulkai-

- su. [www-lähde] <<http://www.havina.net/fi/31/kotona-vai-ty%C3%B6s%C3%A4-%E2%80%93-avioituneen-naisen-paikka-sotien-v%C3%A4li-sen%C3%A4-aikana.html>> (Luettu 27.8.2015).
- Pohls, Maritta 2001. Postineidin virat ja verkostot. Naisten tulo keskiluokkaisuun ammatteihin. Teoksessa Marjatta Rahikainen ja Tarja Räisänen (toim.): ”Työllä ei oo kukkaan rikastunna”. Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Tietolipas 176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 79–99.
- Rantala, Jukka 2011. Kansakoulunopettajat. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.): Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 266–299.
- Ruohola, Sirpa 2012. *Äidiltä tyttärelle. Koulutuskulttuurisia siirtymiä neljässä sukupolvessa. Turun yliopiston julkaisuja C 342.*
- Samuel, Raphael & Thompson, Paul 1990. *The Myths We Live by.* London and New York: Routledge.
- Satka, Mirja 1994. Sota-ajan naiskansalaisen ihanteet naisjärjestöjen arjessa. Teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.): Naisten hyvinvointivaltio. Tampere: Vastapaino, 73–96.
- Sulkunen, Irma 1987. Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teoksessa Risto Alapuro ym. (toim.): Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä, 157–173.
- Säntti, Janne 2007. Pellon pientareelta akateemisiin sfääreihin. Opettajuuden rakentuminen ja muuttuminen sotienjälkeisessä Suomessa opettajien omaelämäkertojen valossa. Helsinki: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.
- Tilastokeskus 2007. Koulutus Suomessa: yhä enemmän ja yhä useammalle. 12.11.2007. [www-lähde] <<http://www.stat.fi/tup/suomi90/marraskuu.html>> (Luettu 31.8.2015).
- Tuomaala, Saara 2004. Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939. *Bibliotheca Historica* 89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ukkonen, Taina 2000. Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuorio-Lehti, Minna 2006. Valkolakin viesti. Ylioppilastutkintokeskustelu Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Turun yliopiston julkaisuja C 253.
- Winter-Mäkinen, Anneli 1995. Naisjuristien 1. vuosisata. Poimintoja naisjuristien historiasta. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.